

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARI ORASIDA SUISIDAL XULQ MOTIVASIYASI NAMOYON ETILISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SABABLARI

Elov Ziyodullo Sattorovich

Buxoro davlat universiteti, Psixologiya kafedrası o'qituvchisi, Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6034503>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-dekabr 2021

Ma'qullandi: 15-yanvar 2022

Chop etildi: 5-fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

Suisid, inqiroz, o'z joniga qasd qilish, stress, affekt, jazava, kasbiy zo'riqish, yolg'izlik, garovga olish, ruhiy buzilish

ANNOTATSIYA

ilmiy maqolada, bugun jamiyatda uchrab kelayotgan suisid va uning ijtimoiy – psixologik oqibatlarini, shuningdek ichki ishlar organlari xodimlari orasida sodir bo'lishining sabablari ilmiy tadqiqot tadqiq etilganligi bayon etilgan.

Ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizda ro'y berayotgan jadal o'zgarishlar, ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi, fan-texnika taraqqiyoti, uni ilg'or yutuqlarining kundalik hayotimizga, odamlar turmush tarziga urbanizasiyaning chuqur kirib borishi, bugungi kun shaxsiga va uning xisxiyotlariga bevosita ta'sir qilmoqda. Shuning uchun ham bugungi kunlarimizda erishayotgan olamshumul yutuqlarimiz bilan bir qatorda ichki ishlar tizimida faoliyat yuritayotgan xodimlar o'rtasida asabiy toliqishlik holatlarining ortishi, o'z joniga qasd qilish (suisid) kabi noxush hodisalarni keltirib chiqarmoqda.

Butun jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumotiga ko'ra, suisidal kasalliklar yurak qon-tomir, onkologik kasalliklar va travmatizmdan keyingi 4-o'rinni egallaydilar. Jahonda o'zini hayotdan mahrum etuvchilar yarim million atrofida bo'lib, ya'ni bu bir kunda 1000 ta odam bo'lib, o'z joniga suiqaqd qilishga harakat qiluvchilar soni 5 milliondan oshib ketmoqda.

Darhaqiqat, ichki ishlar organlari xodimlari va harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatlari muayyan ijtimoiy masalalarni hal etishda, mamlakatimizdagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyatning barqarorlashuvi va takomillashuvida dolzarb ahamiyat kasb etadi va ko'p jihatdan ushbu faoliyat egalari unga ruhan va jismonan tayyorgarligi bilan belgilanadi.

Ichki ishlar vazirligi xodimlari va harbiy xizmatchilarining faoliyati o'zining nihoyatda murakkabligi, mashaqqatliliigi va mas'uliyatliliigi bilan boshqa faoliyat turlaridan tubdan farq qiladi. Umumharbiy nizomlarda hamda boshliq va komandirlarning buyruq va ko'rsatmalarida belgilab qo'yilgan kundalik qat'iy talablar, muayyan tartib-qoidaga asoslangan ish faoliyati, bo'ysunishga majburlik hissi, kuchaytirilgan tartibdagi xizmatni o'tash kunlari, javobgarlik hissining yuqoriligi, shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilishdagi ba'zi noqulayliklar, o'rganilmagan ob-havo

sharoitlari, kasbga aloqador turli-tuman muammolar, xizmat safarlari chog'ida uchrab turadigan ayrim noqulayliklar, sutkalik navbatchilik va boshqa jangovar xizmat vazifalarini o'tash vaqtidagi doimiy ruhiy va jismoniy zo'riqishlar xodimlar va harbiy xizmatchilarning ruhiyatiga, jismoniy salomatligiga jiddiy zarar etkazishi mumkin. Bu jarayon uzoq davom etadigan bo'lsa, oxir-oqibatda ularning ayrimlarida ruhiy barqarorlikning izdan chiqishiga, pirovardida suisidal holatlarning sodir etilganligi sabab bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari Ichki ishlar organlari xodimlari va harbiy xizmatchilari tez-tez sharoitlari aniq bo'lmagan, qaror va topshiriqlar o'zgarib turadigan vazifalarni bajarishlariga hamda ko'pincha uylaridan, oilalaridan yiroqda faoliyat yuritishlariga to'g'ri keladi. Shuningdek, jamoat tartibini saqlash va jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi muammolar ko'lamining kengligi, ichki ishlar organlariga qo'yilayotgan talablarning yanada oshayotganligi, ular faoliyatida nizoli, ziddiyatli vaziyatlarning tez-tez sodir bo'lib turishi, yaqinlarining xavfsizligi va sog'lig'i uchun doimiy xavotir hissining mavjudligi kabi holatlar ularning ruhiyatiga o'z salbiy ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Bu esa, o'z navbatida, ularning stress (asabiylik, kuchli hayajon) va ayrim hollarda esa, affekt (jazava) holatlarini boshdan kechirishlariga sababchi bo'lishi mumkin.

Xodimlar kasbiy faoliyatiga oid psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, ichki ishlar organlarining barcha xizmatlar va qo'shinlar xodimlari, turli stress-omillar ta'siri bilan bog'liq, psixoemosional zo'riqishning yuqori darajasini boshdan kechiradilar. Dastlabki kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki ichki ishlar organlari

xodimlarining kasbiy faoliyatida quyidagi holatlar ularni engil darajadagi suisidal xulq shakllanishiga ta'sir qilishi mumkin ekan:

- kasbiy vazifalarning xilma-xilligi va murakkabligi;
- xizmat jarayonida xavfli kasbiy vazifalarning bajarilishi;
- ish vaqtida yuqori zo'riqish darajasining namoyon etilishi;
- talab qilinayotgan kasbiy darajaga erishish uchun ish vaqti me'yorlarinig buzilishi;
- kasbiy xatolari uchun yuqori ijtimoiy javobgarlikning namoyon etilishi;
- o'z hayotiga, xizmatdoshlari hayotiga, boshqa fuqarolarga (bolalar, ayollar, qariyalarga) xavf keltirilishi;
- "garovga olingan holatiga" tushish;
- birovni o'ldirish uchun qurolni qo'llash;
- insonlarning o'limiga sabab bo'ladigan halokat yoki favqulodda tabiiy ofatlarga duch kelishi va hokazo.

Ayni paytda ichki ishlarorganlari xodimlari ikki tartibdagi stressogen omillar ta'sirini his etadilar: xodimlardan yuqori kasbiy mahorat talab qiluvchi va harakatlarining samarasiga ta'sir etadigan, kasbiy vazifalarini bajarilishida katta qiyinchiliklar tug'diradigan, kundalik keskin kasbiy faoliyat stressorlari va ekstremal vaziyatlar stressorlari.

B.G.Bovin va uning hammualliflari ma'lumotlariga ko'ra, so'roq o'tkazilgan navbatchi qismlar xodimlari o'rtasida xizmatni o'tash jarayonida asosiy psixofunksional buzilishlarning namoyon etilishi charchash (56%), g'azablanish (20%), bosh og'rig'i (19%) kabilar bilan baholanadi. Bu erda 40% uyquning turli buzilishlaridan azoblanadilar, 95% uyqu kelmasligi, vaqtli uyg'onish, tun o'rtasida tez-tez uyg'onish kabilar kuzatilgan.

Navbatchi inspektorlar o'rtasida eng keng tarqalgan surunkali kasalliklari: (oshqozon-ichak kasalliklari (19%), radikulit (17%), yurak-tomir tizimi kasalliklari (12%), o'pka-bronx kasalliklari (8%))ning ham ta'siri kuzatilgan[1]¹.

Ichki ishlar organlari barcha bo'linmalari va qismlarining xodimlari doimiy stress sharoitida xizmatni o'tish tufayli sog'ligi uchun salbiy asoratlarni ta'kidlaydilar. Masalan, o'zida surunkali kasalliklar mavjudligini – 29% so'roq qilingan post-patrul xizmati xodimlari, somatik kasalliklar mavjudligini – 40% mutasaddi hududiy uchastka nozirlari ta'kidladilar.

A.A.Frolova ma'lumotlariga ko'ra, post-patrul xizmati xodimlarida chegaradosh psixik buzilishlar rivojlanishining xavfi umumiy jamoa bilan taqqoslaganda 35,5% yuqori va boshqa xavfli kasblar (shaxtyor, dengizchi va b.) xodimlariga nisbatan 15.5% dan yuqori ekanligi ma'lum bo'lgan [2]².

Butun dunyo mamlakatlarining ichki ishlar organlari xodimlarida kasbiy stress asoratlari muayyan chegaralardan chiqib ketadilar. Bularga xodimlarning ishdan bo'shashi, yuqori kasallanish, psixik nomutanosibliklar, alkogolizm, suisidlar, oila ajralishlarini kiritish mumkin.

Tahliliy ko'rik ma'lumotlariga binoan, suisidlarning katta miqdori xizmatdan tashqari vaqtda sodir etilgan (63%) tungi va erta tong soatlarida (49%). O'z joniga qasd qilishning eng keng

tarqalgan usuli – o'zini osish (55%). Biroq, ro'yxatdagi qurol bilan sodir etilgan suisid holatlarga (27%)ni tashkil qilishi bilan xarakterlanadi.

Bu muammolarning asosida ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, tibbiy omillaridan ko'ra ko'proq psixologik omillar: odamlarning shaxsiy xususiyatlari, qadriyatlar, ularning dunyoqarashi, e'tiqodi, hayotga bo'lgan munosabati, ular uchun hayotning mazmuni, o'z-o'zini baholashi, o'ziga va atrofida qilargan bo'lgan munosabati bilan xarakteri kabilar yotadi (1-rasm) [3]³.

¹ Бовин Б. Г., Лебедев А. Н. и др. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел. Справочное пособие. Научно-исследовательский центр проблем медицинского обеспечения МВД России. – М., 1997. – 344 с.

² Фролова А. А. Клинические особенности пограничных психических расстройств у работников опасных профессий // Рос. психиатр. 1998. № 4.

³ З.С.Элов Суицид хулқ шаклланиши ижтимоий психологик муаммо сифатида // Psixologiya ilmiy jurnal. 3 (23) 2016 Бухоро.

1-rasm. Suisid asosidagi psixologik omillar.

A.Ambrumova tomonidan “Suisid bu – shaxsning ijtimoiy va psixologik jihatdan o’zi boshidan kechirayotgan mikroijtimoiy kelishmovchiliklarga moslasha olmasligi” deb ta’riflanadi [4]⁴.

Suisid fenomeni ko’p hollarda shaxsning psixologik krizis holatlari bilan bog’liq bo’lib, bu holatlar shaxsga taalluqli bo’lgan qandaydir psixik travma beruvchi hodisalar bilan izohlanadi. Bu hodisaning tezligi va ta’sir kuchi shu qadar ahamiyat kasb etadiki, butun hayoti davomida to’plagan tajribalari ham shaxsga aynan shu vaziyatdan chiqishning boshqa yo’li borligini ko’rsatmaydi. Bunday psixologik inqiroz kutilmagan kuchli affekt natijasida paydo bo’ladi.

Ammo insondagi passiv ichki ruhiy bosim uzoq vaqt davomida to’planib borishi ham mumkin. Ular biri ikkinchisi paydo bo’lishiga sabab bo’ladi. Ichki ezilish bezovtalikni, bezovtalik esa umidsizlikka o’rin almashib beradi. Odam o’ziga bo’lgan ishonchni yo’qotib boradi, vaziyatdan chiqish umidi yo’qoladi, o’ziga bo’lgan munosabati yomonlashadi. Tashqi ta’sirlar ichki ishonchsizlik bilan birlashib, hayot

o’z qimmatini yo’qotadi. Bu suisiddan oldingi holat hisoblanadi.

Ichki suisidal xatti-harakat o’z ichiga sust suisidal fikrlarni qamrab oladi. U haqidagi ilk fikrlar o’zini suisidal holatda tasavvur qilishdan iborat. Sust suisidal fikrlar bu tashqi ta’sir natijasida o’zini o’ldirish va bunda boshqalarning azoblanayotganligini tasavvur qilishi, fantaziyalaridir.

Suisidal fikrlarning shakllanishi esa keyingi bosqich bo’lib, suisidga olib boruvchi faol shakldir. Bunda o’zini o’ldirishga ahd qilib, u bilan barobar uni amalga oshirish rejasini ishlab boradi. III xodimi uni qachon, qaerda, qanday usul bilan amalga oshirishni rejalashtiradi.

Suisid xayollari insonning hayoti va o’lim orasida o’sib boradi, hayot va o’limga munosabat quyidagi shakllarga ega:

- befarqlik hissi;
- o’zining holatiga rahmi kelishi;
- o’zini holatini qabul qila olmasligi;
- hayotga nafrat.

SHundan so’ng o’limni qabul qilish shakllanib boradi, ya’ni:

- tayyorgarlik o’sib borgani bilan o’limdan qo’rqish hissi;
- befarqlik;
- o’limga ichdan rozi bo’lish hissi;
- o’lishni xohlash va hokazolar

⁴ Амбрумова А. Г. Непатологические ситуационные реакции в суицидологической практике //Научные и организационные проблемы суицидологии. – М., 1983. – С. 40-52.

Tashqi suisidal xatti-harakat. U haqida ko'p gapirish yoki uni amalga oshirishga urinishlar bilan xarakterlanadi.

Demak, suisidoldi holat ikki qismdan iborat:

1. Suisidal holatning boshlang'ich bosqichi.

2. Suisidal holat.

Suisidal holatning boshlang'ich bosqichi suisident uchun alohida emosional bosim bo'lib, unda xodimning o'y-xayoli xizmatning qiyinchliklarini engib bo'lmasligiga va bu muammoni echishni imkoni yo'q degan fikrga bog'lanib qoladi.

Bu holat shunisi bilan xarakterliki, suisident boshqalardan ruhiy madad kutadi, boshqalarni e'tiborini qaratishga harakat qiladi, g'amini bo'lishishga odam izlaydi. Bu xizmatga ilk moslashish darida yuz beradi. O'tmish xotiralaridagi baxtli onlaridan yupanch izlaydi, ammo ular salbiy ta'sir o'tkazadi. Natijada ichki bo'shliq paydo bo'ladi, o'zining bu hayotga borligi ma'nosizdek tuyuladi. Hayot mazmunining yo'qolishi suisidal xatti-harakatlarning asosiy tayanchi hisoblanadi. O'lim haqidagi xayollarni "baham" ko'rishga hech kim topilmasa, odatda bunday shaxslar o'z kundaliklarida yozib qoldiradilar yoki depressiya holatini ifoda etuvchi suratlar chizadilar. Ma'lumotlarga ko'ra suisid oldidan qabristonlarga borishadi, yaqinlariga ularni iztirobga soladigan xatlar yozishadi, xizmatdoshlari bilan romantik mavzuda suhbatlar qiladilar.

Suisidal holat boshlang'ich bosqichining eng yuqori darajasida depersonalizasiya belgilari namoyon bo'ladi: ichki o'zgarishlarning noaniq hislari, begonalashuv, atrofdagilar u uchun sun'iy muomala, xatti-harakat qilayotgandek tuyulaveradi. Ko'pgina suisidni amalga oshirishga harakat qilgan

xodimlar falokatni sezganliklari, ichik bir vasvasa, vahimani his qilganliklarini eslaydilar.

Aynan mana shu hislar suisidni amalga oshirish bosqichini boshlanishidan darak beradi. Odamni o'zini o'ldirishga ahd qilishi unda hayotdan uzilib o'z ichiga qamalib qolganidan, faqat o'zi o'ylagan xayollari bilan yolg'izlanib qolgani sababidir.

2-bosqich esa ob'ektda asosiy belgilari quyidagilar:

odamovi bo'lib qolish, yolg'izlikni xohlash, atrofga qiziqishining yo'qolishi kabi holatlar kuzatiladi.

Ko'p hollarda suisidga harakat qilganlarda chuqur affekt holati uzoq davom etadi. Ular sovuqqon, hisob-kitobli, kamgap bo'ladilar, hatto agressiv bo'lib qolishadi. Ba'zida esa suisidni amalga oshirishga ahd qilganlar juda quvnoq, faol bo'lib qolishadi. Ulardagi bu sun'iy holat e'tiborni tortar darajada bo'ladi.

Demak, suisidentlarning 60%da depressiv holat yuz beradi, bu holat xavotir, bezovtalik, irodaviy faollikni pasayishi, o'zidan qoniqmaslik, o'ziga ishonmaslik, o'zini ayblash, gunohkorlik hissi bilan xarakterlanadi. Ulardagi bu holat hech tugamaydigandek tuyuladi. Umidsizlik bu holat uchun eng kuchli vosita bo'lib hisoblanadi.

Suisidoldi holatlarini qiyosiy tahlillari shuni ko'rsatadiki, bu holatda ichki konflikt, ichki o'zaro kurash hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Amalga oshmay qolgan suisidal harakatlardan keyin bir necha vaqt ularda suisidal fikr va uni amalga oshirish istagi saqlanib qoladi.

Eng yomoni uni bevosita qayta amalga oshirish holatlari ham kuzatiladi.

Biz yuqorida ichki ishlar organlari xodimlarida haqiqiy suisid jarayonini

o'rganib chiqdik. Bundan tashqari affektiv suisid va o'zini namoyish etuvchi yolg'on suisid ham bo'ladi.

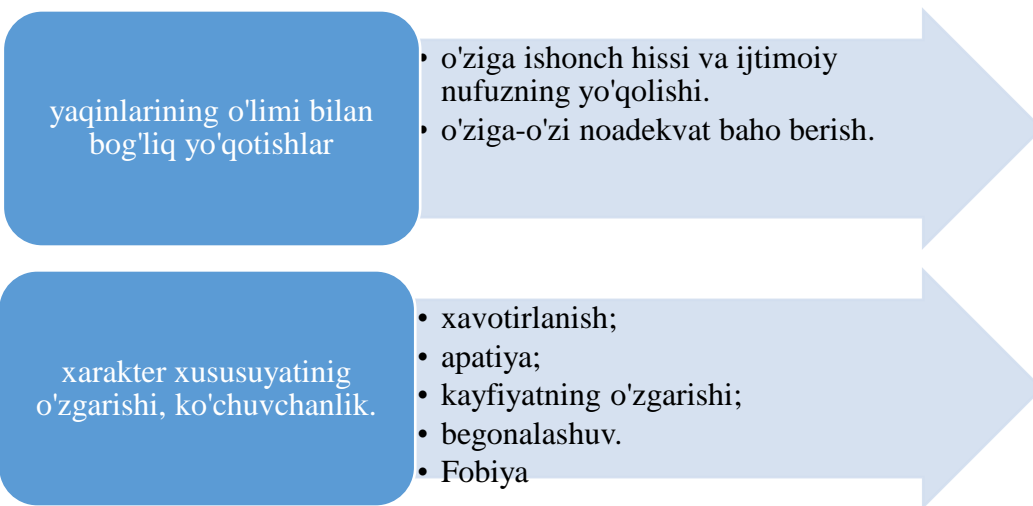
Keyingi paytlarda, ichki ishlar organlari xodimlari orasida kutilmagan affektiv holatlar natijasida o'zini o'ldirib qo'yish hodisalari ham uchramoqda. Bunda suisident bu fikrga qo'qqisidan, kutilmagan vaziyat tufayli keladi va amalga oshiradi. Uni hatto o'zida tahlil qilib ham ko'rmaydi. Undagi kutilmagan psixotravma beruvchi affektiv vaziyat yoki surunkali psixotravmatik holat sabab bo'lishi mumkin. Namoyishkorona suisidda esa ataylab atrofdagilarni xavotirga qoldirish, o'ziga e'tiborni qaratish, unga rahm qilishlari, murakkab vaziyatdan chiqish maqsadida uyushtiriladi. Bunda ob'ekt, albatta, barcha hayot choralarini ko'rib qo'ygan bo'ladi.

Ichki ishlar xodimlari orasida suisidal harakatlarning xarakter xususiyatlarini quyidagicha tavsiflash mumkin. (2-rasm)⁵:

⁵ З.С.Элов Суицидал уринишга сабаб бўлувчи асосий омиллар (ички ишлар органлари ходимоари мисолида) // Psixologiya ilmiy jurnal. 2 (18) 2015

З.С.Элов Суицид хулқ шаклланиши ижтимоий психологик муаммо сифатида // Psixologiya ilmiy jurnal. 3 (23) 2016

2-rasm. Suisidal harakat xarakteri.

Bundan tashqari o'z joniga qasd qilish hissining kuchli bo'lishi boshqalar bilan ijtimoiy aloqalarning o'rnatilishiga

to'sqinlik qiladi va suisidentlaning fikr-xayolini "hech qachon menga yaxshi bo'lmaydi" "Bunday hayotga chidab bo'lmaydi", "hayot faqat muammolardan iboratdir" kabi mulohazalar butunlay egallay boshlaydi.

Umuman ichki ishlar organlari xodimlarida **Suisidga moyillik tuzilmasi** 3-rasmda ko'rgazmali namoyish etilgan[6]⁶. (3-rasmga qaralsin)

Xodimlardagi suisidal maqsadlar - suisidning tashqi ko'rinishiga bevosita o'tishni uyg'otuvchi qaror va irodaviy komponentlarni o'z ichiga olishi bilan xarakterlanadi.

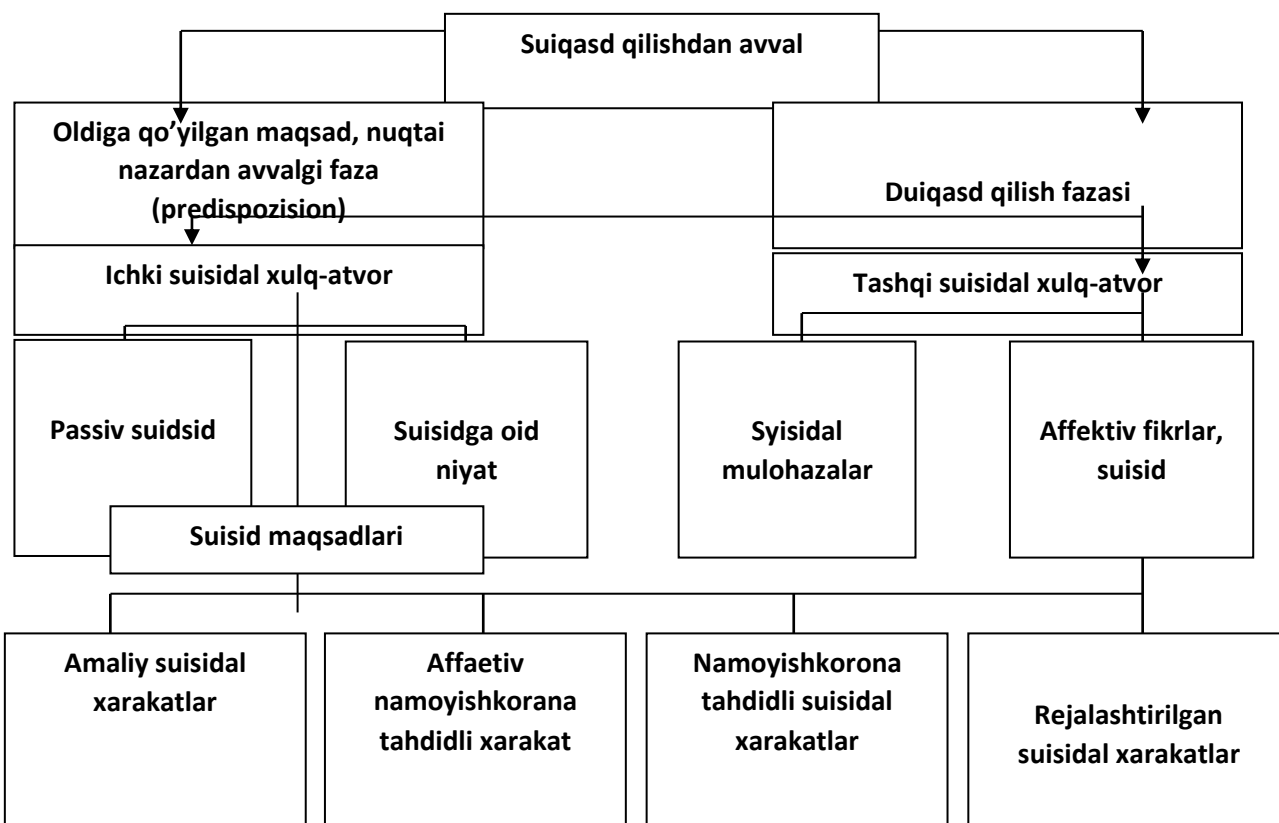
Suisidal kechinmalarning tuzilmasi ikkita qarama-qarshi qutbiga bo'linadi hayotga bo'lgan munosabat quyidagi 4 ta asosiy shakllarda namoyon etiladi:

1. Befarqlikni his etish.
 2. O'zini hayotga kelganidan achinish hissi.
 3. Hayotning og'irligi va chidab bo'lmasligini his etish.
 4. Hayotga bo'lgan nafrat.
- O'limga bo'lgan munosabat quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

1. O'z jadalligida sust bo'lsa ham o'lim oldidagi qo'rqinch.
2. Befarqlikni his etish.
3. O'limga rozilikning ichki roziligi.
4. O'limni istash.

SHunday qilib, suisidal xulq-atvorning yuqorida ko'rib chiqilgan asosiy komponentlari haqidagi tahlillarimiz o'z joniga qasd qilish yo'li bilan o'lishga harakat qilayotgan ichki ishlar organlari xodimlarni o'z vaqtida aniqlash va ularni oldini olishning zaruriy kompleks choralarini ko'rish imkoniyatini beradi. Quyida suisid holatlarini sodir etish sabab va motivlari ko'rsatib o'tilgan. (3-rasm).

⁶ З.С.Элов. Профилактика самоубийств средисотрудников ОВД // Психология XXI столетия. Ярославль 2017

Olib borilgan nazariy–ilmiy tahlillar mavzu doirasidagi muammolar, xususan, suidsidning ijtimoiy-psixologik muammo sifatida tadqiq qilinishiga bag'ishlangan ishlarning bugungi kunda taqchilligi va shu bilan birga dolzarbligini ko'rsatdi. Qolaversa, dunyodagi ko'plab ilg'or psixologiya namoyondalarini suidsidga oid qarashlari tadqiq qilinganda bu jarayon shaxs ruhiy barqarorligini rivojlantirish uchun o'rganilishi muhim bo'lgan tadqiqot yo'nalishi ekanligi yana bir bor ta'kidlandi.

Ayni paytda, xorijda, Rossiyada hamda mamlakatimizda aynan ushbu muammo bo'yicha nazariy jihatdan olib borilgan tadqiqotlar tahlili quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

1. Umuman, suidsid, suisidal omillarga nisbatan tarixda va bugungi kunda turli xil munozarali fikrlar mavjud bo'lib, bu qarashlar turli manbalarda, SHarq va G'arb mutafakkirlari ijodida, diniy ta'limotlarda, ilg'or psixologiya

vakillarining ilmiy asarlarida asrlar davomida sayqal topib kelgan, ammo suidsid muammosi psixologiyada o'zining muayyan nazariy–metodologik bazasiga ega bo'lsa-da, ushbu muammoga daxldor tadqiqotlar ko'lami hali o'zining mukammal echimlariga ega bo'lmagan.

2. SHaxsdagi o'z joniga qasd qilish jarayonining kechishi ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganishga qaratilgan nazariy–ilmiy manbalarni tadqiq etish, suidsid tushunchasini ichki ishlar xodimlari kasbiy faoliyatiga ta'sir etuvchi salbiy omillar haqida batafsilroq mushohadalar yuritish imkonini beradi. Bu imkoniyat esa xodim shaxsini, uning kasbiy kompetentligi va ruhiy barqarorligini yanada chuqurroq tadqiq qilish uchun zamin yaratadi.

3. O'rganilgan ilmiy adabiyotlar tahlili, bugungi kunda muhim bo'lgan suidsid omillarini empirik jihatdan o'rganish muqarrarligini ko'rsatdi. Buning

uchun esa, eng avvalo, xodimlardagi ruhiy-emosional holat, temperamental sifat, shaxs tiplari va shaxslilik xususiyatlari o'rtasidagi mutanosiblik va korrelyasion ko'rsatkichlarni tadqiq qilish talab qilinadi. Ayni paytda tadqiq etilgan va ilmiy matbuotda e'lon qilingan har bir ko'rsatkich ijtimoiy psixologiya fani istiqbollarini ochib berishga xizmat qiladi. Suidsiddek mudhish hodisaning yuzaga kelishi va profilaktikasi ko'proq psixologik omillarga, ya'ni shu suidsidogenning o'ziga, uning individul psixologik, shaxsiy xususiyatlariga, psixologik tayyorligiga bog'liq ekanligi yanada yaqqolroq sezildi.

Bunda asosan, quyidagi omillarga alohida e'tibor qaratish zarur ekanligini ta'kidlash joiz: biologik, sosiologik, psixologik, tibbiy va boshq. Ushbu muammoni har xil madaniy muhitda, turli xil suidsid holati va darajasi bilan bog'lab o'rganish esa yangi ilmiy ma'lumotlarni taqdim etishni ta'minlashga xizmat qiladi. Ichki ishlar organlari xodimlarida suidsidal xulq shakllanishini tadqiq etishda yuqoridagi omillarni inobatga olish va unga ijtimoiy-psixologik jihatdan baho berish tadqiqot samaradorligiga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бовин Б. Г., Лебедев А. Н. и др. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел. Справочное пособие. Научно-исследовательский центр проблем медицинского обеспечения МВД России. – М., 1997. – 344 с.
 2. Фролова А. А. Клинические особенности пограничных психических расстройств у работников опасных профессий // Рос. психиатр. 1998. № 4.
 3. Z.S.Elov Suidsid xulq shakllanishi ijtimoiy psixologik muammo sifatida // Psixologiya ilmiy jurnal. 3 (23) 2016 Вухоро.
 4. Амбрумова А. Г. Непатологические ситуационные реакции в суидцидологической практике // Научные и организационные проблемы суидцидологии. – М., 1983. – С. 40-52.
 5. Z.S.Elov Suidsidal urinishga sabab bo'luvchi asosiy omillar (ichki ishlar organlari xodimoari misolida) // Psixologiya ilmiy jurnal. 2 (18) 2015
 6. Z.S.Elov Suidsid xulq shakllanishi ijtimoiy psixologik muammo sifatida // Psixologiya ilmiy jurnal. 3 (23) 2016
- З.С.Элов. Профилактика самоубийств средисотрудников ОВД // Психология XXI столетия. Ярославль 2017